

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Вплив ціннісних орієнтацій на формування особистості в підлітковому віці»

«The influence of value orientations on personality formation in adolescence»

Виконала: здобувачка очної форми навчання
спеціальності 053 Психологія

Освітня програма «Психологія»

Беріна Белла Марківна

Керівник: д.психол.н., професор Курова А.В.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри загальної
психології і психологічного консультування
Мартинюк Ю.О.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 9 від «22» травня 2025 р.

Захищено на засіданні ЕК
протокол № від 2025 р.

Оцінка / /
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри
Кононенко О.І.
(підпис)

Голова ЕК
Кононенко О.І.
(підпис)

Одеса – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	6
1.1 Загальнонаукові уявлення про ціннісні орієнтації особистості	6
1.2 Особливості формування особистості в підлітковому віці	10
1.3 Особливості впливу ціннісних орієнтацій на розвиток особистості підлітка.....	14
Висновки до першого розділу.....	18
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ.....	21
2.1 Основні етапи та методи дослідження.....	21
2.2 Аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтацій.....	24
2.3 Рекомендації щодо розвитку особистості підлітків через формування ціннісних орієнтацій.....	44
Висновки до другого розділу.....	47
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	53
ДОДАТКИ.....	56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Унікальний і відповідальний етап у розвитку людини, підлітковий вік - це час активного самопізнання, становлення ідентичності, внутрішньої автономії, вироблення системи правил життя. Ціннісні орієнтації - відносно стійкі переконання про те, що має значення і що слід цінувати в житті - є найбільш сформованими в цьому віці. Вони впливають на моральні рішення, соціальну поведінку, мотиваційну систему та спосіб життя загалом.

Підлітки в Україні стикаються з дуже складним світом після 2022 року: війна, міграція, руйнування усталених соціальних структур, діджиталізація шкільної освіти, культурні та економічні зрушення - все це створює нові труднощі для психологічного зростання. Оскільки вивчення ціннісних орієнтацій дозволяє зрозуміти, на що підлітки спираються у своїх уявленнях про майбутнє, що для них є морально правильним, які цілі вони ставлять перед собою і які засоби використовують для їх досягнення, дослідження є не лише важливим та актуальним з наукової точки зору, але й глибоко гуманістичним.

Питання становлення особистості підлітка широко розглядалося з теоретико-практичної точки зору в багатьох працях сучасних фахівців, а ціннісна сфера також отримала особливу увагу з боку науковців. Так, А.М. Рокич створив таксономію термінальних та інструментальних цінностей особистості.

Також зазначимо, що вагомий внесок у дослідження особистісного розвитку підлітків зробила низка українських науковців, серед яких І.Д. Бех, О.В. Киричук, Н.І. Пов'якель, Т.М. Титаренко, В.В. Москаленко. У їхніх працях цінності розглядаються як основа самоконтролю, джерело натхнення, сутність особистості. Ціннісна сфера в підлітковому віці є досить пластичною, проте зазнає значного впливу суспільних подій, міжособистісних взаємодій, інформаційного поля та соціального оточення. Аналіз літератури свідчить про

те, що, незважаючи на наявні дослідження, проблематика впливу ціннісних орієнтацій на особистісний розвиток підлітків у сучасних українських реаліях залишається актуальною.

Індивідуальні відмінності підлітків у ціннісному виборі, а також вплив соціального середовища, сімейних обставин та умов навчання на розвиток ціннісної сфери залишаються недостатньо вивченими. Дослідження зв'язку між системою ціннісних орієнтацій та психологічними особливостями становлення особистості підлітка в сучасному соціальному контексті України становить актуальність даного дослідження.

Мета дослідження: теоретико-емпіричне дослідження впливу ціннісних орієнтацій на формування особистості в підлітковому віці.

Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні **завдання**:

1. За допомогою наукових першоджерел за даною проблематикою дослідити процес формування особистості підлітка та систему його ціннісних орієнтацій.

2. Провести емпіричне дослідження з метою виявлення домінуючих типів цінностей, виявлення наявного взаємозв'язку між структурою ціннісних пріоритетів та важливими рисами особистості.

3. Надати рекомендації для батьків щодо створення умов, що сприяють гармонійному становленню особистості підлітка.

Об'єкт дослідження: ціннісні орієнтації підлітків як складний психологічно-соціальний конструкт.

Предмет дослідження: особливості впливу ціннісних орієнтацій на формування особистості в підлітковому віці.

Методи дослідження: Для досягнення поставленої мети в роботі використано комплекс методів: теоретичні – метод наукового пошуку першоджерел та систематизація наукових матеріалів; емпіричні - аналіз, синтез, психолого-діагностичний метод; методи математичної

статистики (знаходження та аналіз середнього значення, застосування критерія Пірсона).

Психолого-діагностичний метод містить наступні психодіагностичні методики: Методика "Портрети цінностей" Ш. Шварца для кількісної оцінки системи пріоритетів; метод незакінчених речень для якісного дослідження особистісних поглядів та самооцінки; методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича для виявлення термінальних та інструментальних цінностей.

Організація та база проведення емпіричного дослідження: вибіркою для дослідження було взято 30 підлітків від 12 до 17 років. Дослідження проводилося онлайн і офлайн. Google-форму з методикою Ш. Шварца та М. Рокича було надіслано підліткам. Методика «Незавершені речення» була проведена у паперовому вигляді оффлайн. Участь була добровільною та анонімною.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення психологічної допомоги підліткам у шкільному середовищі, а також у розробці рекомендацій для батьків, педагогів, соціальних працівників. Результати дослідження, зокрема, можуть бути покладені в основу тренінгових програм, спрямованих на формування ціннісної свідомості підлітків.

Структура роботи: Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, що об'єднують шість підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 56 сторінках, основний зміст – на 52 сторінках. Список використаних джерел містить 40 найменувань, з них 13 зарубіжних авторів. Робота містить 10 рисунків та 2 таблиці.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

1.1. Загальнонаукові уявлення про ціннісні орієнтації особистості

Вивчення складу, динаміки та призначення ціннісних орієнтацій людини перебуває в центрі уваги сучасної психології. Важливо зазначити, що багато психологічних теорій намагаються пояснити, як цінності функціонують як внутрішній контроль над поведінкою та діяльністю. Поняття "цінність" на різних етапах розвитку психологічної науки розглядалося з позицій філософії, етики, соціології, а згодом і психології особистості. Воно набуло практичного значення у сферах психологічного консультування, психодіагностики, освіти та особистісного зростання.

Згідно з гуманістичною психологією, цінності є вираженням самоактуалізації та притаманного кожній людині прагнення до автентичності, про що свідчать праці А. Маслоу та К. Роджерса.

Як вказує А. Маслоу, треба приділяти особливу увагу так званим "метапотребам" - істині, справедливості, добру, красі та гармонії, які пов'язані з найвищими цінностями в його ієрархії потреб. Хоча ці ідеали не завжди збігаються з поточним станом речей, вони надихають людей на особистісний розвиток, творчість і повну реалізацію свого потенціалу. Отже, ціннісні орієнтації є результатом як соціального впливу, так і інтенсивної потреби людини в сенсі та відчутті відповідності між її внутрішнім і зовнішнім "я".

Згідно з екзистенціальною психологією, цінності - це елементи, які надають значущості та гарантують внутрішню цілісність особистості. Так, В. Франкл вважав, що цінності - це те, що дає людям силу знаходити сенс свого життя, навіть у найскладніших ситуаціях [12]. Він виділяв три основні шляхи до реалізації сенсу: ставлення до страждання, переживання (наприклад, любов або мистецтво) і творчість. Цінності слугують орієнтиром у кожній з

цих сфер, вказуючи на те, що є значущим і заслуговує на увагу в кожній конкретній ситуації. Таким чином, можна стверджувати, що людина втрачає внутрішню цілісність і сенс життя, коли перестає орієнтуватися на певні ідеали. Крім того, прихильники когнітивної психології значно поглибили наші знання про те, як діють цінності.

У своїй теорії соціального навчання А. Бандура особливо підкреслює важливість цінностей, отриманих від спостереження та наслідування дій інших, особливо значущих дорослих [2]. Ця ідея полягає в тому, що молода людина засвоює не лише зовнішні моделі поведінки, але й цінності, які їх підтримують. Це призводить до формування внутрішньої системи переконань, яка, в свою чергу, диктує моральні оцінки, загальні моделі реагування та морально-етичні судження.

Водночас у теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера цінності розглядаються як компонент когнітивної структури, в межах якої людина прагне до внутрішньої узгодженості [12]. Людина відчуває когнітивний дисонанс, або психологічний дискомфорт, коли існує розбіжність між її цінностями та діями. Вони намагаються вирішити цю проблему, змінюючи свою поведінку або виправдовуючись. Цей метод показує, наскільки глибоко цінності вкорінені в системі самосприйняття і наскільки вони впливають на реальну поведінку, а також на те, як інтерпретуються події.

Відповідно до парадигми соціальної психології, цінності часто розглядаються як основа соціальної ідентичності та як спільні переконання членів певної соціальної групи. Згідно з теорією соціальної ідентичності Т. Тайфела, соціальну згуртованість зміцнюють цінності, які слугують маркером "свій-чужий", оскільки належність до певної групи вимагає прийняття її норм і цінностей [20]. Це свідчить про те, що в процесі соціалізації людина формує власну систему цінностей і визначає своє місце в соціальній ієрархії. Ця позиція впливає на те, як людина взаємодіє з іншими, її емоційний стан під час спілкування з ними та здатність до емпатії.

Вивчення ціннісних орієнтацій також приділяє велику увагу культурним та антропологічним перспективам. У концепції "культурних вимірів" Хофстеде, наприклад, цінності розглядаються як фундаментальні презумпції, що лежать в основі культури [19]. Глибокі культурні відмінності в цінностях відображаються в таких характеристиках, як дистанція влади, уникнення невизначеності, індивідуалізм-колективізм та інші. Цей метод підкреслює, що розвиток особистих цінностей є культурно визначеним процесом, на який впливають соціальний контекст, традиції, релігія, політична система та інші фактори.

У багатьох галузях психологічних досліджень і практики ціннісні орієнтації мають велике практичне значення. Розуміння внутрішніх мотивацій клієнта, внутрішніх конфліктів, джерел тривоги чи незадоволення може бути досягнуто в психологічному консультуванні шляхом вивчення ієрархії його цінностей. Внутрішнє напруження може виникати, наприклад, коли існують розбіжності між власними переконаннями та очікуваннями інших, або між цінностями, які людина сповідує, та її реальною поведінкою.

З цієї причини усвідомлення, переоцінка або навіть реконструкція системи цінностей часто є метою психотерапії. Розвиток ціннісних орієнтацій розглядається як одне з основних завдань освіти [10]. Робота з молодими людьми передбачає не лише передачу знань, але й допомогу в розвитку моральної свідомості, етичних переконань, толерантності та соціальної відповідальності. У цьому сенсі наставники, вихователі та вчителі виступають носіями цінностей, а клас слугує середовищем для поширення цих цінностей. З цієї причини особлива увага приділяється створенню ціннісно-орієнтованого навчального середовища, в якому на додаток до інформації розвиваються ставлення, цінності та внутрішні мотиваційні структури.

Критичним періодом у розвитку ціннісних орієнтацій є підлітковий вік. Цьому сприяють значні психологічні зрушення, такі як процеси самовизначення, розвиток Я-концепції, пошук життєвої мети, інтенсивна

соціалізація. Підлітковий вік - це час, коли цінності починають усвідомлюватися, набувають особистісного сенсу та засвоюються не лише як наслідування зразків для наслідування дорослих. На цьому етапі ціннісні орієнтації формуються в результаті індивідуального прийняття рішень, самоаналізу та критичного мислення на додаток до впливу соціального середовища.

Підлітковий вік, на думку психологів, є періодом переоцінки раніше засвоєних норм і стандартів, що часто проявляється у вигляді розбіжностей з батьками, вчителями, старшими. Підлітки природно намагаються відстоювати свій світогляд і встановлювати власні правила в рамках процесу розвитку автономії. Належність до певної референтної групи (наприклад, однолітків) стає в цей час вирішальною, що має великий вплив на склад і зміст цінностей. Це має потенціал для розширення світогляду, але водночас збільшує ймовірність несприятливих наслідків, таких як розвиток аномальних цінностей. Такі важливі цінності, як свобода, гідність, дружба, любов, справедливість і самоповага, активно виробляються в підлітковому віці, згідно з теорією особистісного розвитку. Через призму ціннісних критеріїв людина починає оцінювати не лише зовнішні події, а й власні ідеї, вчинки, цілі. На цьому ґрунтується моральна свідомість і здатність до прийняття моральних рішень.

Ціннісні орієнтації тісно пов'язані з когнітивною, емоційною та поведінковою сферами і є складовою структури особистості. Вони впливають на розвиток світогляду, набір установок, самооцінку та стиль міжособистісної взаємодії. Наприклад, ті, хто більше схиляється до гуманістичних ідеалів, зазвичай демонструють вищий рівень емпатії, толерантності, щедрості та схильності до позитивної соціальної поведінки. І навпаки, прагнення до споживацтва, суперництва та вищості часто пов'язане з переважанням егоцентричних або матеріалістичних ідеалів. Дослідження в галузі психології продемонстрували зв'язок між самооцінкою та ієрархією цінностей. Основою

психологічної адаптованості є міцна, позитивна Я-концепція, яка з більшою ймовірністю існує у людей з усталеними та послідовними цінностями. Однак ціннісний конфлікт - обставина, коли існують протилежні цінності або коли ідеальні цінності є недосяжними - може призвести до кризи ідентичності, розчарування та занепокоєння.

Цінності також передбачають, як люди поводитимуться у складних чи конфліктних обставинах. Тому, коли людина стикається з моральним рішенням, на неї впливають як внутрішні переконання, що базуються на цінностях, так і зовнішні норми. Тому дослідники цінностей підкреслюють, що основою вільного, свідомого та морального прийняття рішень є розвиток навичок рефлексії, моральних міркувань та емпатії.

1.2. Особливості формування особистості в підлітковому віці

Становлення особистості підлітка - одна з головних проблем, що стоїть сьогодні перед педагогічною психологією. У цей час формується система цінностей, самосвідомість, ставлення до себе та інших, інтенсивно розвиваються психологічні структури. Як зазначає І.А. Зязюн, людина інтегрує досвід соціальних контактів, засвоює морально-етичні принципи, формує перші уявлення про власну ідентичність та життєві орієнтири [17].

Підлітковий вік, який охоплює роки між дитинством і дорослістю, - це час швидкого біологічного, психологічного та соціального зростання. Оскільки на цьому етапі розвиваються фундаментальні елементи особистості, самосвідомості, соціальної ідентичності та системи цінностей, він є водночас важливим і складним. На емоційний стан і поведінку підлітків значною мірою впливають біологічні зміни, зокрема, гормональні зміни, спричинені статевим дозріванням. Підвищена емоційна чутливість, спалахи агресії та збудливість спричинені гормональними коливаннями, а саме підвищенням рівня тестостерону, естрогену та кортизолу. З іншого боку, різкі перепади настрою,

тривожність і схильність до депресії можуть бути наслідком гормональних змін.

З точки зору психології, цей час характеризується пошуком себе, підвищеною цікавістю до внутрішнього світу, підвищеною рефлексивністю та появою нових способів мислення, таких як незалежний, гіпотетичний та абстрактний логічний аналіз. Підлітки часто переживають кризу ідентичності, сумніви, неприйняття авторитетів і спроби відмежуватися від батьківського нагляду, оскільки вони починають замислюватися над метою життя, своїм місцем у суспільстві, справедливістю і майбутнім.

Нестабільність самосприйняття та самооцінки є одним із важливих психологічних проявів цього періоду. На сприйняття підлітками самих себе і свого становища в суспільстві можуть сильно впливати зміни в зовнішності, порівняння з іншими, а також вплив соціальних медіа та мереж. У людини формується уявлення про своє "ідеальне Я" - те, яким вона хотіла б бути, - яке часто не збігається з реальністю і може призвести до почуття неадекватності, невпевненості або навіть ізоляції.

Підлітковий вік також знаменує собою переломний момент у соціальному розвитку через активне зростання стосунків поза домом, важливість думки однолітків, появу прагнення бути в тренді та ескалацію інтересу до романтичних стосунків. Крім того, внутрішні конфлікти, що виникають через розбіжність цілей підлітка з цілями дорослих, можуть бути особливо гострими в цей час, що посилює емоційне напруження.

"Динамічна організація всередині індивіда тих психофізичних систем, які визначають його унікальну адаптацію до навколишнього середовища", - так описав особистість американський психолог Г. Олпорт. Згідно з цією концепцією, особистість - це жива система, що розвивається, яка формується як вродженими, так і набутими змінними, а не просто набір якостей. Ці процеси досягають кульмінації в підлітковому віці, коли відбуваються значні зміни у поглядах на себе, своє тіло та міжособистісні взаємодії [16].

Один з найвпливовіших теоретиків психології розвитку Е. Еріксон створив ідею про вісім фаз психосоціального розвитку людини, яка значно поглибила наше розуміння розвитку особистості підлітка [14]. Його ідея полягає в тому, що для того, щоб продовжувати розвивати здорову особистість, необхідно впоратися з певною кризою, яка приходить з кожним етапом життя. Підлітковий вік, який Е. Еріксон характеризує як час кризи ідентичності та рольової плутанини, є особливо значущим у цій теорії. У цей час людина повинна змиритися з тим, хто вона є, яка її суспільна функція і як виробити набір цінностей, які будуть керувати її майбутніми рішеннями [14].

У цьому віці підліток шукає відповіді на основні питання, такі як: Хто я? Яку функцію я виконую в суспільстві? Чого я хочу досягти в житті? За якими цінностями я вирішив жити? Окрім самоаналізу, ця фаза передбачає активну взаємодію підлітка з соціальним світом, в якому він намагається знайти своє місце. Здатність підлітка на цьому етапі експериментувати з багатьма ідентичностями, ролями, ставленням і поведінкою має вирішальне значення, оскільки це цілком природно і необхідно для ефективного завершення цього етапу розвитку.

Молода людина, яка успішно долає цю кризу, розвиває цілісну ідентичність, що дає їй відчуття самоповаги, стабільності, внутрішньої цілісності та особистої автономії. Така людина здатна робити відповідальний вибір, формувати значущі стосунки з іншими, ставити перед собою розумні цілі та діяти відповідно до власних переконань. З іншого боку, якщо цю кризу не подолати, можуть розвинутися серйозні психологічні проблеми, такі як дезорієнтація, низька самооцінка, відчуття порожнечі, відсутність мети в житті та підвищена сприйнятливості до зовнішніх впливів, таких як шкідливі субкультури або аномальна поведінка.

Дж. Марсія розширив теорії Еріксона, ввівши ідею чотирьох статусів ідентичності: досягнення ідентичності, дифузія, відхід і мораторій [17]. Різні рівні самосвідомості та готовності до прийняття рішень відображаються в цих

статусах. Наприклад, підлітки в статусі дифузії не розкривають і не шукають чіткої ідентичності; відхід означає прийняття ролей, нав'язаних ззовні; мораторій - це час активного пошуку; а досягнення ідентичності означає завершення пошуку і розвиток чіткого образу "Я".

На розвиток особистості підлітка також суттєво впливає соціальне середовище. Соціальні інститути, вчителі, батьки та однолітки мають чіткий вплив. Сім'я формує фундаментальні переконання щодо підтримки, емоційної взаємодії та моралі. Однолітки також слугують "дзеркалом" для самооцінки, створюючи середовище, де можливі рольові ігри та самоствердження. Саме тут формуються перші міцні емоційні зв'язки, сформовані поза сім'єю. Засоби масової інформації та сучасні інформаційні технології також мають великий вплив на те, як люди розвивають свою особистість. Порівняння себе з іншими в соціальних мережах може призвести до психологічного стресу, занепокоєння та низької самооцінки, але також може створити нові можливості для самовираження. "Соціальне порівняння", до якого часто вдаються підлітки, може як сприяти їхньому зростанню, так і підривати їхню самооцінку.

Процес самоактуалізації - прагнення реалізувати власний потенціал і досягти гармонії з собою та навколишнім світом - відіграє унікальну роль у розвитку людини. За А. Маслоу, це найвищий рівень потреб особистості [14]. Зростання внутрішнього драйву та ціннісних орієнтацій тісно пов'язане з самоактуалізацією. Замість того, щоб нав'язувати зовнішні норми та очікування, дуже важливо, щоб соціальний контекст сприяв досягненню цих цілей. Ступінь доступу до якісної освіти, психологічної підтримки та культурного контексту залежить від соціально-економічних обставин. Згідно з дослідженнями, підлітки, які отримують значну соціальну підтримку від сім'ї, викладачів та важливих для них людей, краще пристосовуються до соціальних ситуацій, мають вищу самооцінку та менше ознак деструктивної поведінки.

Отже, підлітковий вік - це час інтенсивного розвитку, під час якого закладаються основи соціальної поведінки, морально-етичних уявлень, ідентичності та ціннісних орієнтацій. Оскільки цей час є важливим для майбутнього дорослого життя, дуже важливо забезпечити підліткам підтримку з боку батьків, наставників і соціального оточення, щоб сприяти їхньому здоровому зростанню.

1.3. Особливості впливу ціннісних орієнтацій на розвиток особистості підлітка

Однією з найскладніших і найдинамічніших фаз онтогенезу є підлітковий вік - період становлення ідентичності, самоусвідомлення, інтеграції соціального досвіду та усвідомлення особистісних смислів. У цей час починає формуватися система цінностей, які, на думку психологів, є своєрідними внутрішніми орієнтирами, що визначають напрямок особистісного розвитку, стиль поведінки, прийняття рішень та життєві стратегії. З теорією Шварца можна побачити, що кожна особистість має унікальну структуру цінностей, яка формується під впливом соціального середовища, а також внутрішніх психологічних особливостей. Хоча в підлітковому віці ця структура ще не є фіксованою, вона вже має ієрархічні та стійкі тенденції. Наприклад, експерти спостерігають, що підлітки роблять більший акцент на таких цінностях, як незалежність, успіх, безпека та доброзичливість. На думку Е. Еріксона, це пов'язано з проблемою бачення себе як суб'єкта - носія переконань, вибору та цілей - в рамках психологічного розвитку [12].

Ціннісні орієнтації формуються через багатогранний і складний процес. Сім'я є одним з основних елементів, що впливають на цей процес. Перше знайомство дитини з ціннісними поняттями, які передаються через норми, очікування та моделі поведінки, відбувається в сімейному середовищі. Підлітки з більшою ймовірністю набувають гуманістичних якостей, таких як

емпатія, повага та взаємодопомога, якщо їхні сім'ї є послідовними та згуртованими. З іншого боку, сім'ї, які переживають багато конфліктів або мають нестабільні очікування, можуть сприяти формуванню несумісних або нав'язаних ззовні цінностей.

Іншим важливим фактором є вплив шкільного середовища. Вчителі, шкільні психологи, однолітки є носіями певних ціннісних установок, які засвоюються підлітками через спільну діяльність та спілкування. У цьому контексті особливу роль відіграє приклад значущих дорослих - вчителів, вихователів, наставників. Особисте ставлення підлітків до життя, праці та інших людей часто є більш ефективним, ніж вербальне виховання. Тому ефективне ціннісне виховання має бути інтегроване в усі аспекти шкільного життя - від навчального процесу до позакласних заходів.

Не менш важливими є ролі однолітків. У підлітковому віці групові зв'язки стають особливо значущими, а думка друзів починає мати вагу. Ефективна соціалізація передбачає, що група однолітків переглядає і, певною мірою, модифікує цінності, яких навчали в сім'ї. Під впливом групи підлітки можуть змінювати своє ставлення до досягнень, відповідальності, привабливості чи поведінкових норм, наприклад, якщо вони перебувають під впливом групи.

На спосіб засвоєння цінностей також значною мірою впливають особистісні риси підлітка. На інтерпретацію життя та життєві пріоритети підлітків впливають їхній темперамент, спосіб мислення, емоційний розвиток та самооцінка. Наприклад, підлітки з високим рівнем самоаналізу зазвичай більш критично ставляться до суспільних стандартів, працюють над прийняттям власних моральних рішень і зосереджуються на самоаналізі. З іншого боку, більш імпульсивні та конформістські люди більш схильні слідувати тенденціям, які переважають у їхньому оточенні, часто не замислюючись над тим, чи є вони прийнятними.

Неможливо ігнорувати потужний вплив медіа. Норми поведінки, моделі успіху та естетики встановлюють соціальні мережі, відеоплатформи, блогери, фільми та телевізійні шоу. Щодня сучасний підліток стикається з безліччю суперечливих зовнішніх інтерпретацій. Медіа часто пропагують різні цінності, такі як популярність, матеріальний добробут, конкуренція та зовнішній імідж, навіть тоді, коли батьки та педагоги ставлять на перше місце відповідальність, духовне зростання та доброту. Це може призвести до внутрішнього розбрату та нестабільності в ціннісній сфері.

Важливо враховувати амбівалентність цінностей, яка характеризує підлітковий вік. Підлітки прагнуть незалежності, самостійності та унікальності. Проте вони потребують безпеки, прийняття та підтримки. Тому в їхній системі цінностей часто співіснують, а іноді й конфліктують такі протилежності, як "сила" і "доброта", "конформність" і "самовизначенність". Це свідчить скоріше про перехідний характер ціннісного мислення, яке все ще перебуває на стадії формування, ніж про незрілість. На шляху становлення зрілої ціннісної позиції таке поєднання є типовим і органічним.

Формування внутрішньої системи цінностей тісно пов'язане з розвитком особистості підлітків. Підліток має більше шансів розвинути стабільну ідентичність і моральну автономію, якщо він не лише повторює вивчені правила, але й обмірковує та переосмислює їх. Розуміння цінностей є основою для розвитку емпатії, поваги до інших та здатності приймати відповідальні рішення. Це свідчить про те, що цінності відіграють значну роль у психологічному розвитку, оскільки слугують механізмом самоконтролю, джерелом сенсу життя та основою для прийняття рішень у складних життєвих обставинах.

Важко переоцінити практичну важливість дослідження ціннісних орієнтацій у підлітковому віці. Ефективна тактика протидії булінгу, соціальній ізоляції та девіантній поведінці може бути створена на основі знань про цінності, які переважають серед молоді. Наприклад, підлітки з сильними

гуманістичними цінностями більш схильні бути емоційно стабільними, ефективніше інтегруватися в колектив, уникати конфліктів. Адже тривожність, низька самооцінка, агресія або замкненість часто є наслідком відсутності ціннісних орієнтацій або концентрації виключно на матеріальних цілях. У цій ситуації особливо важливо, щоб дорослі - батьки, педагоги, психологи - не лише регулювали поведінку підлітків, а й активно долучалися до процесу формування ціннісної свідомості. Це стає можливим завдяки створенню середовища, яке заохочує до відвертих розмов, групового обговорення важливих життєвих питань, розвитку критичного мислення та емоційного самовираження.

Підлітки повинні вірити, що їхні цінності мають значення і що вони мають свободу досліджувати, ставити під сумнів і переоцінювати їх. Інтерактивні підходи до формування цінностей, такі як тренінги, проектна діяльність та соціальні ініціативи, добре працюють, оскільки дозволяють підліткам створювати власні цінності на додаток до засвоєння готових моделей. Такі види діяльності сприяють соціальній взаємодії, самоповазі та відповідальності. Рефлексія, письмова чи усна, також є корисною, оскільки дає змогу задокументувати зміни у власних цінностях та світогляді.

Необхідно також враховувати труднощі, з якими стикається молодь в даний час. Війна, соціальні заворушення, економічна нестабільність, масова міграція, розрив родинних зв'язків створюють нові обставини для прийняття ціннісних рішень. Принципи свободи, гідності, соціальної солідарності, єдності та патріотизму стають більш актуальними в цих ситуаціях. Питання "У чому сенс життя?" стає все більш поширеним серед молодих людей. У що я думаю, у що я вірю? Що я готовий(а) відстоювати? Відповіді на ці питання визначають траєкторію їхнього особистісного зростання.

Ціннісні орієнтації впливають на розвиток особистості підлітка, адже вони впливають не лише на поведінку, а й на спосіб мислення, емоційні реакції та вибір життєвого сценарію. Ціннісна сфера - це те, що дозволяє підлітку

створити стабільний, зрілий та усвідомлений внутрішній простір, а не розчинитися у складному оточенні. Формування такої системи є основою психологічного здоров'я, самореалізації та відповідального громадянства.

У вигляді висновків зазначимо, що ціннісні орієнтації є духовною основою структури особистості, а не просто одним з її елементів. Вони стають надзвичайно важливими в підлітковому віці, коли формується каркас ідентичності. Педагогіка, психологія та соціальна практика мають не лише вивчати ці процеси, але й сприяти їхньому гармонійному розвитку. Працюючи з цінностями, ми можемо створити нове покоління, яке буде етично розвиненим, відповідальним і свідомим.

Висновки до першого розділу

На основі аналізу теоретичних джерел, було встановлено, що підлітковий вік є одним з найбільш значущих і складних етапів психічного розвитку людини. Відмітимо, що у цей час формуються фундаментальні компоненти внутрішнього світу підлітка - ціннісні орієнтації, самосвідомість, Я-концепція, моральні орієнтації, соціальні установки. Інтерес до власної індивідуальності, спроби з'ясувати своє місце у світі, процеси самопізнання та самооцінки - все це запускає процеси самопізнання та самооцінки. Загальновідомо, що цінності, сформовані в цей період, відіграють значну роль у визначенні подальшого особистісного зростання людини.

Відмітимо, що ціннісні орієнтації є інтегративною характеристикою структури особистості, що відображає суб'єктивне ставлення людини до різних сторін життя, зокрема до себе, інших людей, суспільних норм і культурних традицій. Вони виступають внутрішнім регулятором поведінки, забезпечують контекст життєвого досвіду та допомагають у прийнятті моральних рішень. Ці орієнтації стійко стабілізуються в підлітковому віці,

проходячи шлях від ситуативних оцінок до усвідомленої системи переконань, яка в подальшому впливає на психічну діяльність людини на всіх рівнях.

Гуманістична, екзистенціальна, когнітивна, соціальна, культурна та історична психологія є одними з галузей психологічних досліджень, які розглядали питання цінностей, згідно з теоретичним оглядом. Краще зрозуміти механізми формування ціннісних орієнтацій, їх роль у структуруванні особистості, вплив на емоційне благополуччя, самореалізацію та адаптацію до соціального середовища можливо завдяки працям А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, А. Бандури, Л. Фестінгера, Г. Олпорта, Т. Тойфеля та багатьох інших науковців.

Відмітимо, що особливо значущими є теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера, яка ілюструє, як психологічне напруження може бути наслідком конфлікту між ідеями та поведінкою, а також погляди В. Франкла на взаємозв'язок між цінностями та пошуком сенсу життя.

Особливу увагу в цьому розділі приділено впливу соціального середовища на формування ідеалів підлітків. Доведено, що ціннісні орієнтації є результатом взаємодії людини з різноманітними агентами соціалізації, включаючи однолітків, сім'ю, школу, засоби масової інформації та культурні звичаї. Через ці інститути передаються соціально прийнятні стандарти, цінності та життєві стратегії. Підлітки є як активними учасниками створення власної системи цінностей через самоаналіз, прийняття моральних рішень та критичне мислення, так і пасивними об'єктами впливу.

У розділі також розглядаються культурно-антропологічні аспекти проблеми, демонструючи, як ієрархія цінностей відображає як особистісні риси, так і приналежність до певної культури, суспільства та історичної епохи. В умовах сучасних соціальних змін (глобалізація, діджиталізація, військові конфлікти) особистість підлітка перебуває у складному просторі суперечливих ціннісних впливів, що вимагає від неї розвитку психологічної стійкості та внутрішньої цілісності.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що питання ціннісних орієнтацій підлітків є надзвичайно актуальним для сучасної психології, педагогіки та роботи фахівців. Формування ідентичності, соціальна взаємодія, моральний розвиток та життєві навички - все це перебуває під значним впливом ціннісної сфери. Тому для ефективного розвитку сучасної молодшої людини життєво важливо створити умови, які дозволять їй усвідомити, переосмислити та конструктивно сформулювати власну систему цінностей.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Основні етапи та методи дослідження

Для проведення емпіричного дослідження, метою якого було вивчення впливу ціннісних орієнтацій на розвиток особистості підлітка, необхідно було організувати дослідницьку процедуру таким чином, щоб вона була науково обґрунтованою та чітко визначеною. Через складність феномену ціннісних орієнтацій, різноманітність способів його прояву в ранньому віці та важливість збору якісних емпіричних даних дослідження було розбите на кілька етапів із застосуванням як кількісного, так і якісного підходів.

Підлітковий вік, який характеризується формуванням ідентичності, активним створенням життєвих правил та зростаючою саморефлексією, є особливо вразливим етапом психологічного розвитку. У зв'язку з цим цільовою групою дослідження було обрано підлітків.

Емпіричною базою дослідження виступили 30 осіб віком від 12 до 17 років, учні середніх та старших класів, які добровільно погодилися взяти участь у дослідженні.

Для того, щоб досягти виконати поставлені завдання дослідження, респондентів було обрано шляхом розповсюдження електронних анкет серед підлітків через вчителів та особисті контакти.

Загалом процес дослідження включав три основних етапи:

1. Підготовчий етап, який передбачав вивчення наукових першоджерел та вибір психодіагностичних методик, а також формування вибірки та забезпечення етичних умов дослідження.

Поняття ціннісних орієнтацій, особливості їх розвитку в підлітковому віці, методологічні підходи до вивчення особистісних характеристик були розкриті шляхом ретельного вивчення наукових джерел, проведеного на

початковому етапі. Особливу увагу приділено теорії Ш. Шварца та М. Рокича, які вважаються одними з найвідоміших у дослідженні ціннісної сфери особистості. На основі аналізу літератури було вивчено домінуючі ціннісні орієнтації підлітків, їхні унікальні особливості світоглядних уявлень та мотиваційні установки.

2. Емпіричний (діагностичний) етап передбачав проведення основних емпіричних досліджень за обраними методиками.

Другий етап полягав у підборі психодіагностичного інструментарію. Для збору кількісних даних було використано онлайн-версію опитувальника ціннісних орієнтацій Ш. Шварца та М. Рокича. Самовизначення, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека, конформізм, традиції, співчуття та універсалізм є одними з десяти фундаментальних принципів, які складають її основу. Значущість кожної цінності для респондента оцінюється за шкалою від 1 до 8, в якій 8 – найбільше значення, 1 – найменше. В анкеті М. Рокича підлітки обирали цінності шляхом оцінювання їх за шкалою від 1 до 10, де 1 – найважливіше, 10 – найменш важливе. Додатково було зібрано якісні дані за допомогою проективного методу незакінчених речень. Використовуючи цей метод можна виявити внутрішні мотивації, емоційні установки та індивідуальні ціннісні диспозиції, які підлітки не завжди можуть усвідомлювати.

У першій методиці цінності згруповано у 10 універсальних категорій: самовизначення, стимуляція, гедонізм, досягнення, сила, безпека, конформність, традиція, доброта і універсалізм. За шкалою від 1 до 8 учасники визначали важливість тієї чи іншої цінності. Це дозволило диференціювати ціннісні орієнтації, які є другорядними в підлітковому віці, та ті, що є пріоритетними. В другій цінності згруповані в дві категорії: термінальні цінності та інструментальні. Термінальні цінності відповідають за життєві цілі, ким людина прагне стати. Інструментальні — про якості особистості.

Відмітимо, що відповідно до етичних норм психологічної науки, на цьому етапі було сформовано вибірку учасників дослідження. Кожен респондент добровільно погодився на участь у дослідженні після ознайомлення з цілями, процедурами та вимогами конфіденційності. Оскільки особиста інформація не збиралася, права учасників були захищені, а анонімність забезпечена. Участь у дослідженні не загрожувала психічному та фізичному здоров'ю підлітків, а інструкції до опитувальника були адаптовані до їхнього вікового етапу розвитку.

Зазначимо, що обидва поромними були використані для проходження онлайн-опитування в зручний для респондентів час, що зменшило тиск і підвищило їхнє бажання взяти участь у дослідженні. В анкетах використовувалася чітка, зрозуміла мова для надання інструкцій, пояснень шкали оцінювання та прикладів інтерпретації.

Наступною методикою виступила проєктивна методика дослідження незакінчених речень. Кожному з респондентів було запропоновано закінчити п'ять тверджень, які стосувалися ідентичності, щастя, майбутнього, батьківсько-дитячих стосунків та особистих цілей у психологічно комфортній обстановці. Висока достовірність даних була забезпечена шляхом ретельного запису відповідей без підказок чи втручання.

Суб'єктивний аспект ціннісних орієнтацій було осмислено за допомогою тематичного аналізу даних, отриманих за допомогою проєктивної методики. Цей аналіз виявив повторювані мотиви та концептуалізації.

3. Обробка та аналіз отриманих даних, узагальнення отриманих результатів та формулювання висновків.

Наступним кроком була обробка отриманої інформації. Визначити домінуючі патерни в системі цінностей підлітків можна було шляхом підрахунку середніх арифметичних показників за кожною фундаментальною шкалою та зведення кількісних відповідей на запитання анкети в таблиці.

Узагальнення результатів, формулювання висновків і підготовка до викладу результатів у наступному підрозділі виступили останнім етапом. Це дозволило виявити як загальні тенденції, що розділяються більшістю опитаних підлітків, так і відмінні аспекти поглядів кожного на цінності та життєві прагнення. На основі отриманої інформації можна зробити висновок, щодо певних домінант в системі цінностей підлітків.

2.2. Аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтацій

Вибіркою для дослідження виступили 30 підлітків від 12 до 17 років. Дослідження проводилося онлайн і офлайн. Google-форму з методикою Ш. Шварца та М. Рокича було надіслано підліткам. «Незавершені речення» було проведено у паперовому вигляді. Участь була добровільною та анонімною.

Спочатку було проведене дослідження за допомогою методики ціннісних орієнтацій Ш. Шварца та М. Рокича. Аналіз результатів за методикою Ш. Шварца наведено на рис.2.1.

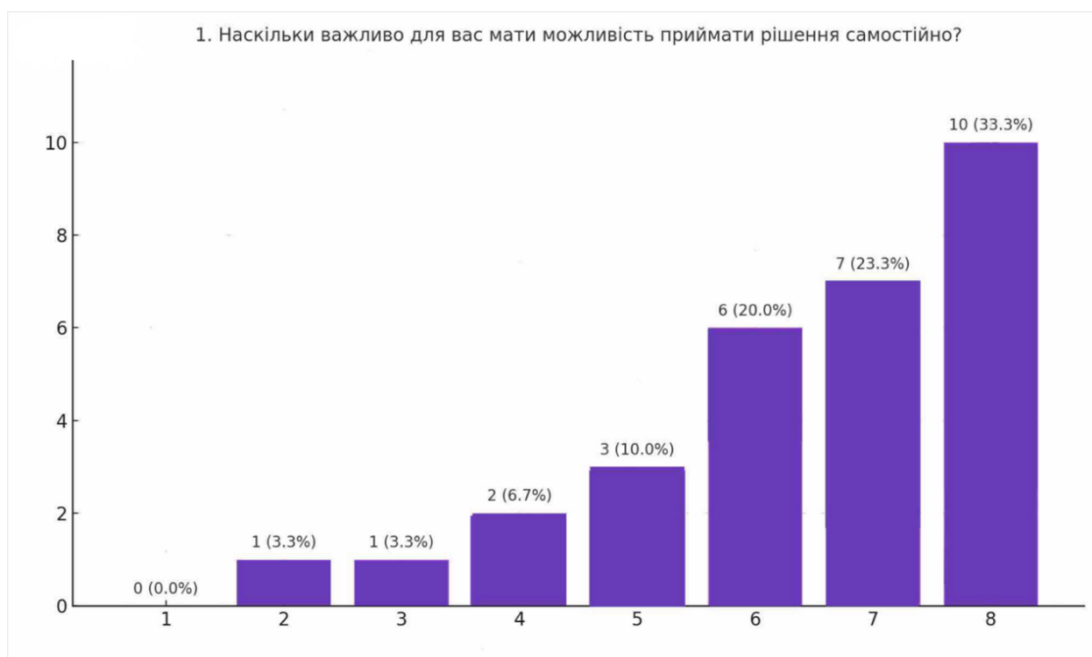

Рис. 2.1. Аналіз отриманих результатів за методикою Ш. Шварца (категорія самовизначення)

Як бачимо на рис.2.1., десять респондентів, або 33,3% від загальної кількості, обрали максимально можливу оцінку - вісім балів максимально. Це свідчить про те, що третина підлітків ставлять на перше місце можливість приймати власні рішення.

Шість респондентів (20,0%) обрали оцінку в шість балів, ще семеро (23,3%) обрали оцінку в сім балів. Так, 76,6% респондентів високо (від 6 до 8 балів) оцінили значущість самостійного прийняття рішень, що свідчить про переважання автономних цінностей у цьому віковому періоді.

Відмітимо, що три особи (10,0%) та дві особи (6,7%) мають показники - середні бали 5 та 4 відповідно. Лише по одному респонденту (3,3%) обрали мають значення 2 і 3, а оцінку 1 не обрав жоден учасник опитування.

Це дозволяє зробити припущення про те, що незначний відсоток підлітків все ще перебуває на етапі, коли ця потреба не є повністю задоволеною.

Наступною наведемо результати за шкалою «Досягнення»

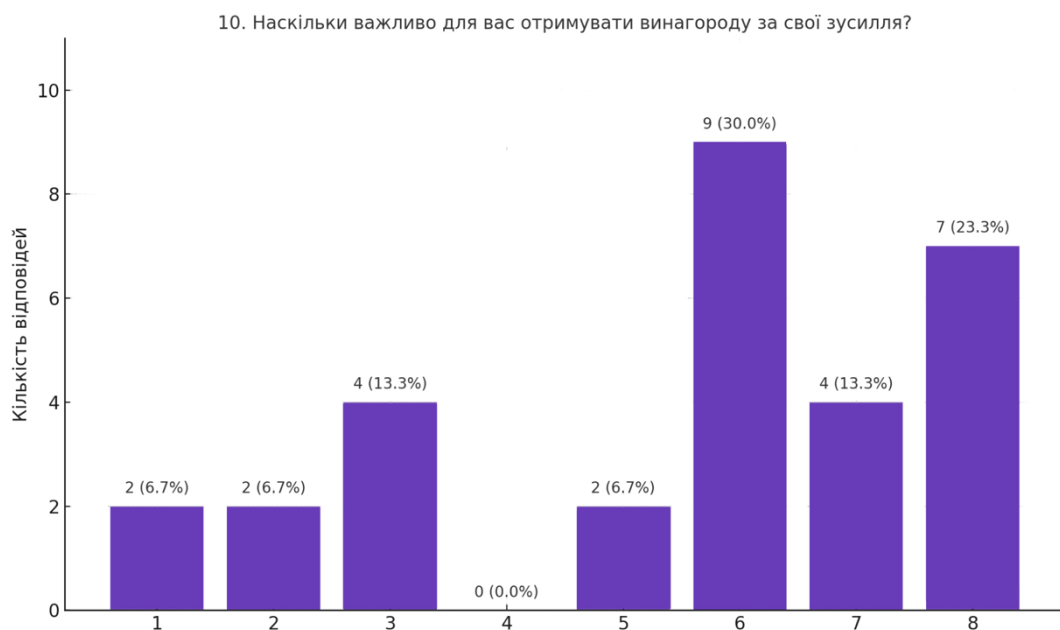

Рис.2.2. Аналіз отриманих результатів за шкалою «Досягнення» за методикою Ш. Шварца

Як бачимо на рис. 2.2., дев'ять підлітків (30%) обрали 6 балів, що свідчить про схильність розглядати досягнення як важливу, але підпорядковану цінність. Це може свідчити про потребу у прийнятті та увазі з боку інших. Сім осіб (23,3%) обрали 8 балів, що свідчить про значний ступінь орієнтації на зовнішні стимули. Коли Я-концепція формується в контексті очікуваного зовнішнього оцінювання, такий показник є звичайним.

Чотири респонденти (по 13,3%) поставили оцінки 7 і 3. Це свідчить про наявність різних поглядів на важливість заохочень і підкреслює відмінності в індивідуальних поглядах. По дві відповіді (6,7%) припадає на оцінки 1, 2 і 5, які є менш значущими, що свідчить про те, що підлітки цієї групи мають або внутрішню мотивацію, або розвинуті цінності, які не потребують зовнішнього підтвердження.

Наступною наведемо результати за шкалою «Конформність»

Рис.2.3 Аналіз отриманих результатів за шкалою «Конформність» методикою Ш.Шварца

Про нелінійний розподіл важливості дотримання правил (рис. 2.3) свідчить той факт, що більшість респондентів (по 6 осіб, або 21,4%) обрали бали 2, 4 та 6. Одні підлітки вважають це неважливою необхідністю (2), інші - помірно або дуже важливою (4 і 6). Можливо, у вибірці не було радикального неприйняття соціальних норм, оскільки 0% респондентів не обрали крайній показник 1. Чотири респонденти, або 14,3%, поставили сім балів, що свідчить про те, що деякі підлітки надають великого значення дотриманню правил. Про значну тенденцію до соціальної стабільності та передбачуваності свідчить той факт, що двоє респондентів, або 7,1% від загальної кількості, оцінили важливість дотримання правил максимально можливою оцінкою (8 балів).

Згідно з отриманими даними, підлітки по-різному ставляться до соціальних стандартів, що може бути пов'язано з їхніми індивідуальними особливостями розвитку, вихованням, соціальним оточенням, ступенем автономії та потребою в самореалізації. Важливо, що деякі підлітки демонструють акцент на внутрішньому контролі поведінки, а не просто на дотриманні зовнішніх правил, оскільки це свідчить про зростання моральної рефлексії.

На рис. 2.4 наведено отримані результати за шкалою «Традиції»

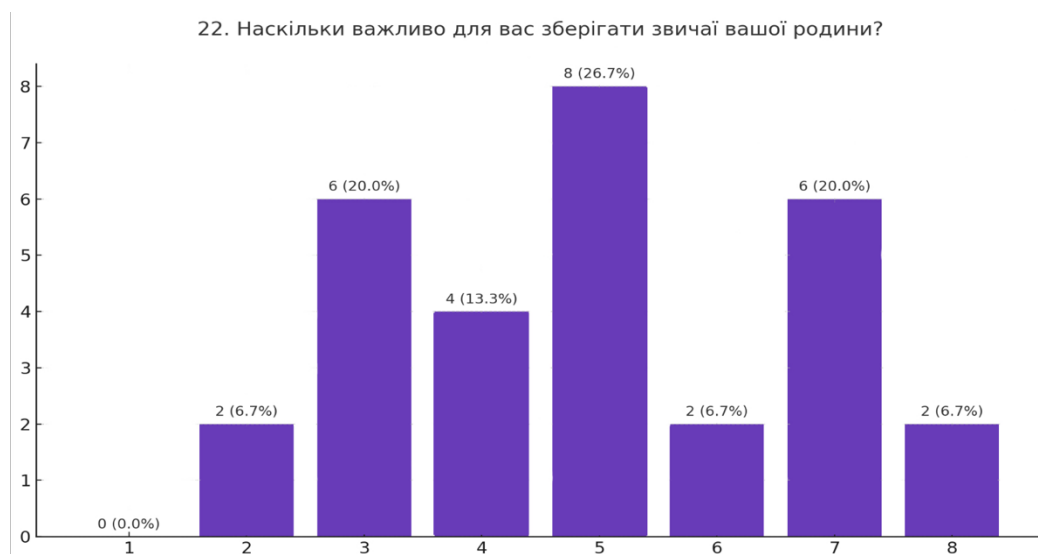

Рис.2.4 Аналіз отриманих результатів за шкалою «Традиції» методикою Ш.Шварца

Результати показують, що більшість відповідей потрапили в діапазон від 5 до 7 балів, що є серединою шкали. Зокрема, 8 респондентів (26,7%) оцінили традиції на 5 балів, 6 респондентів (20%) - на 7 балів і 4 респонденти (13,3%) - на 4 бали. Порівняно невеликий відсоток підлітків вважає, що дотримання сімейних традицій є дуже важливим, про що свідчить той факт, що лише двоє респондентів (6,7%) отримали високу оцінку (8 балів). Зокрема, 8 респондентів (26,7%) оцінили традиції на 5 балів, 6 респондентів (20%) - на 7 балів, 4 респонденти (13,3%) - на 4 бали. Порівняно невеликий відсоток підлітків вважає, що збереження сімейних традицій є дуже важливим, про що свідчить той факт, що лише двоє респондентів (6,7%) отримали високу оцінку (8 балів). Однак лише невеликий відсоток учасників (дві особи, або 6,7% від загальної кількості) обрали низький рівень (1-2 бали).

Згідно з таким розподілом відповідей, для більшості підлітків традиції є значущою, але не домінуючою цінністю. Помірковане ставлення до сімейних традицій свідчить про схильність до активного творення особистої автономії та індивідуальних цінностей при збереженні культурної спадкоємності.

З точки зору соціалізації, це свідчить про те, що підлітки намагаються критично осмислити та включити традиційні норми у власну систему цінностей, а не відкинути їх.

Таким чином, традиція виступає стабілізуючим елементом у процесі особистісного зростання, сприяючи, з одного боку, формуванню ідентичності, а з іншого - відчуттю родинного зв'язку.

Результати опитування щодо значущості шкали «Безпека» (див. рис 2.5) свідчать про те, що ціннісні орієнтації підлітків структуровані таким чином, що ця цінність є центральним компонентом.

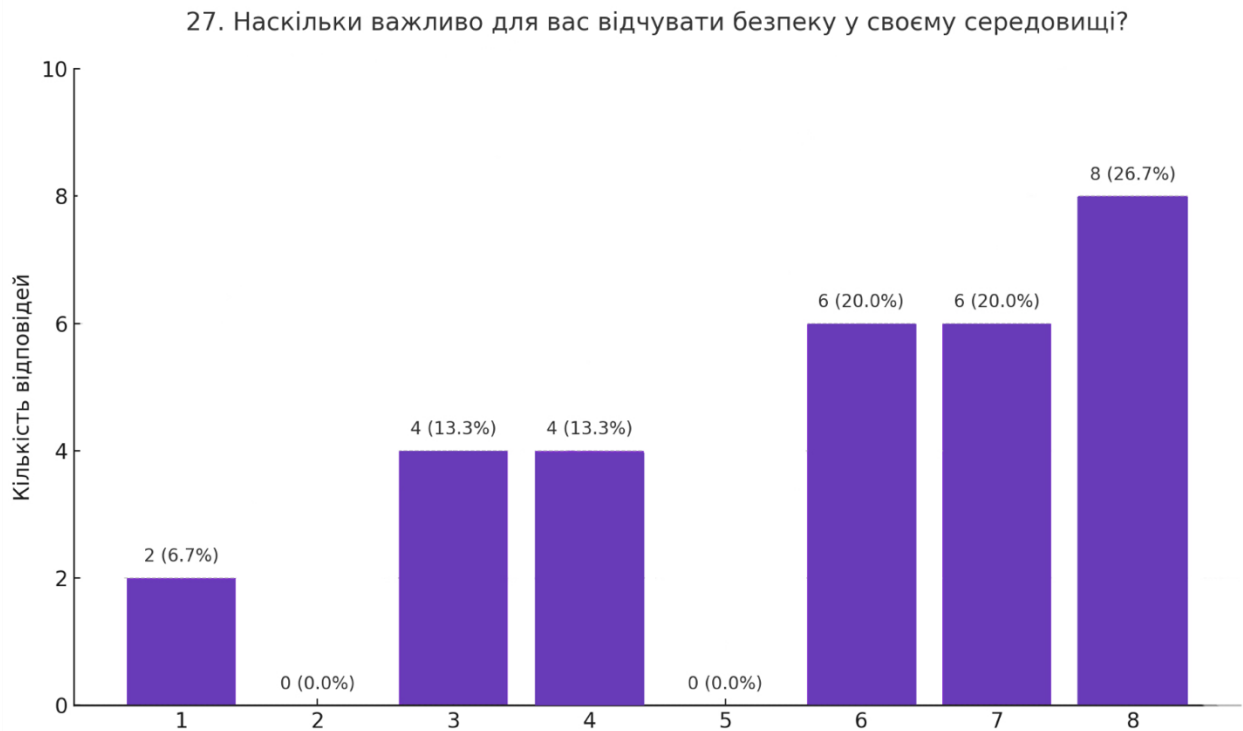

Рис.2.5 Аналіз отриманих результатів за шкалою «Безпека» за методикою Ш.Шварца

Отже, вісім (26,7%) з 30 респондентів обрали максимально можливий бал - 8, що свідчить про високу важливість цієї потреби. Ще шестеро підлітків (20%) оцінили безпеку на 7 балів з 10, а ще 6 - на 6. Таким чином, потреба в безпечному середовищі є очевидною для більш ніж двох третин респондентів (66,7%), що узгоджується з основними рисами традиційно орієнтованих ціннісних орієнтацій.

Пояснити ці результати можна як соціокультурним середовищем, так і віковими особливостями підлітків. Оскільки в підлітковому віці особистість продовжує розвиватися, від безпеки залежить психологічний комфорт, соціалізація та формування ідентичності. Нинішні умови життя в Україні, коли соціальна напруженість, війна та нестабільність змушують молодь переоцінювати свої основні життєві пріоритети, також можуть бути причиною підвищеної уваги до питань безпеки.

Лише двоє респондентів, або 6,7%, обрали найнижчий ступінь важливості (оцінка 1), що може свідчити про те, що різні люди по-різному сприймають небезпеку або про те, що певні підлітки мають більш розвинені системи самоконтролю та автономності.

Отже, для більшості підлітків поняття "безпека" є важливим і відповідає традиційним цінностям, які наголошують на стабільності, підтримці соціального порядку та уникненні небезпеки. Безпека виступає фундаментальною потребою в структурі особистості підлітка, а її задоволення сприяє розвитку впевненості, довіри до інших людей та позитивного самоусвідомлення.

Рис.2.6 Аналіз отриманих результатів за методикою Ш. Шварца (категорія «Гедонізм»)

Категорія «гедонізм» (прагнення насолоджуватися життям) є домінуючою серед респондентів, як свідчить аналіз даних на рис 2.6. Десять респондентів, або 33,3% від загальної кількості, обрали найвищу оцінку у вісім балів, демонструючи, наскільки важливими для їхнього життя є емоційний комфорт, радість та приємні події. Ще чотири особи (13,3%) обрали оцінки 7

та 6 відповідно. Так, сильний крен у бік гедоністичних цінностей підтверджується тим, що 18 з 30 респондентів (60%) високо цінують задоволеність життям.

Проте майже 40% респондентів демонструють більш нейтральне або помірковане ставлення до цієї групи (по 4 респонденти на кожну оцінку 2, 3 та 5). Це може свідчити про намагання знайти баланс між власним щастям та іншими цілями в житті, такими як обов'язки, самореалізація чи соціальна відповідальність. Низький ступінь актуальності гедонізму практично відсутній: лише двоє респондентів (6,7%) обрали значення 4, що більше відповідає середньому рівню, і ніхто не поставив оцінку 1.

Таким чином, можна стверджувати, що на життєві орієнтації більшості учасників дослідження значною мірою впливає цінність гедонізму. Отримання задоволення є важливим мотиваційним фактором, який підтримує розвиток емоційного благополуччя та позитивного погляду на життя.

Рис.2.7 Аналіз отриманих результатів за методикою Ш.Шварца (категорія «Сила»)

Згідно з результатами опитування (рис 2.7), респонденти надали цінності "влада" помірну, але помітну вагу. Більшість респондентів - вісім

осіб, або 26,7% - обрали максимально можливу оцінку у вісім балів, що свідчить про те, що вони надають великого значення авторитету, впливу та контролю над ресурсами.

Чотири респонденти (13,3%) поставили їй шість балів, ще шестеро (20%) - сім. Загалом 18 з 30 учасників (60%) мали високий ступінь ціннісної орієнтації на владу, що можна інтерпретувати як прагнення до автономії, контролю над оточенням, впливу на події, матеріальних благ.

При цьому 8 респондентів, або 26,7%, надали проміжні оцінки (4-5 балів). Це може свідчити про більш збалансований підхід до цієї цінності: влада є значущою для цих людей, але не є їхньою головною життєвою метою.

Лише 4 учасники (13,3%) обрали 2 або 3 бали, що свідчить про низький рівень актуальності цінності "сила", тоді як бал 1 не був обраний взагалі. Це означає, що в цій вибірці відверте ігнорування значущості ресурсів і влади є радше винятком, ніж правилом.

Таким чином, можна сказати, що більшість респондентів вважають, що поняття "влада" є важливим у системі ціннісних орієнтацій. Можливо, це пов'язано із сучасним суспільним кліматом, коли досягнення стабільності, безпеки та самореалізації все більше залежить від наявності впливу, контролю над ресурсами та можливості приймати рішення.

Результати за шкалою «Доброта» наведені на рис. 2.8.

Згідно з рис. 2.8 найвищий рівень важливості - 8 - обрала більшість респондентів (26,7%, або 8 осіб), що свідчить про домінування цієї цінності в системі ціннісних орієнтацій підлітків. Ще по шість осіб (20%) обрали рівні 6 та 7, що свідчить про відносно високий рівень важливості підтримки сім'ї. Лише один респондент (3,3%) обрав середній рівень (5 балів), а двоє респондентів (по 6,7%) обрали найнижчі рівні (3 та 4 бали). Вони не є байдужими до цієї цінності, про що свідчить той факт, що ніхто не обрав найнижчі бали (1 або 2).

Рис.2.8 Аналіз отриманих результатів за методикою Ш.Шварца (категорія «Доброта»)

Таким чином, це свідчить про те, що їм притаманні такі риси, як емпатія, безкорисливість, прагнення підтримувати соціальні зв'язки. Поняття "доброта" займає значну позицію в ієрархії цінностей підлітків, що свідчить про сприятливу тенденцію зростання соціальної відповідальності та моральної свідомості.

На рис. 2.9. наведені результати за шкалою «Універсализм».

Отже, лише 40% опитаних продемонстрували високий ступінь універсализму, як видно на рис 2.9. У цих підлітків розвинене почуття турботи як про себе, так і про навколишнє середовище, про що свідчить їхня підвищена чутливість до екологічних проблем та усвідомлення важливості дбайливого ставлення до довкілля.

Майже половина (46,7%) респондентів мало цікавляться цією темою, що може бути пов'язано з тим, що вони більше переймаються власними ідеалами, ніж ідеалами світу. Оскільки підлітки перебувають на етапі активного формування світогляду, відсутність відповідей на середньому рівні (оцінка 5 балів) також може свідчити про те, що вони більш схильні до поляризованих

оцінок, або повністю приймаючи, або відкидаючи цінності. Цінність універсалізму є менш стабільною, ніж інші фундаментальні цінності, такі як досягнення, безпека чи гедонізм. Це збігається з результатами інших досліджень, які вказують на те, що універсалізм часто розвивається в більш пізньому віці під впливом соціального досвіду, освіти, культури та глобального мислення.

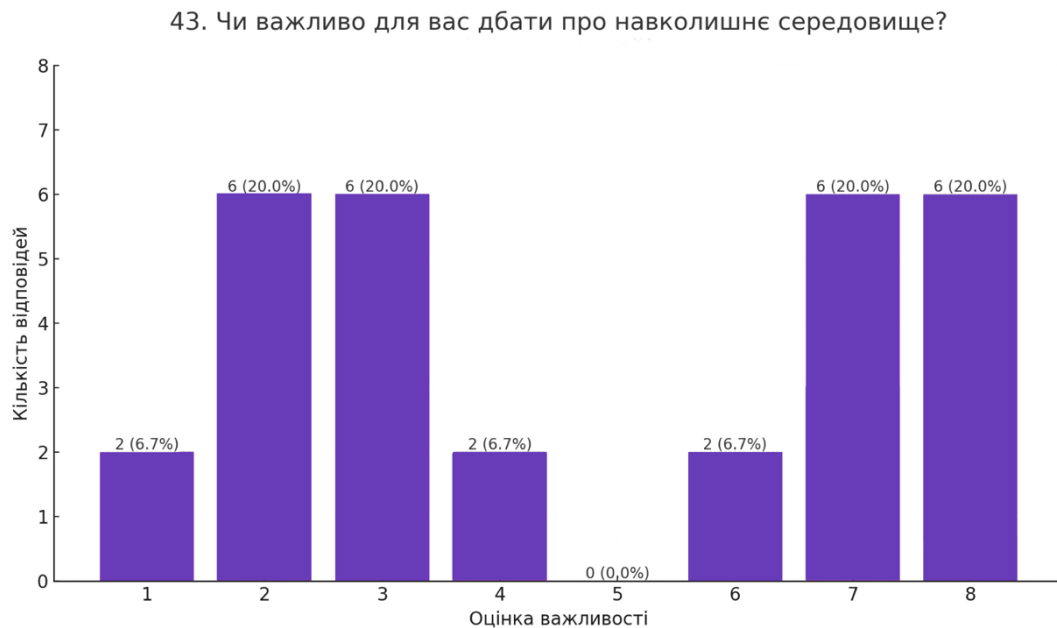

Рис.2.9 Аналіз отриманих результатів за методикою Ш. Шварца (категорія «Універсалізм»)

Отже, отримані результати показують, що розвиток цінності універсалізму у підлітків відбувається по-різному. Цю групу потрібно спеціально розвивати через волонтерську роботу, сімейне виховання, освітні програми та екологічні ініціативи. Також зазначимо, що розвиток особистості як відповідального члена суспільства може гальмуватися відсутністю чіткої орієнтації на глобальні принципи.

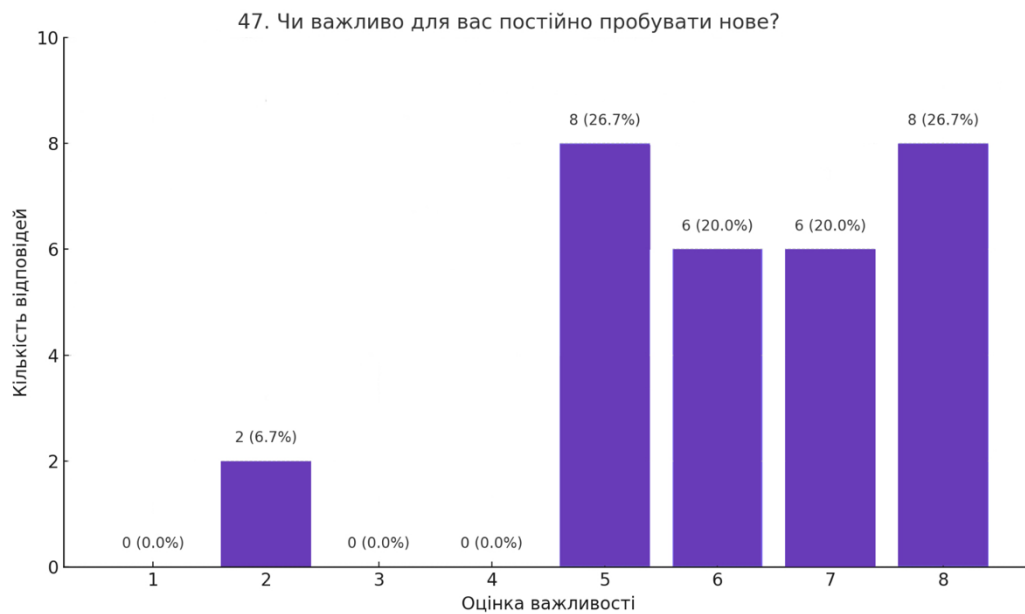

Рис.2.10 Аналіз отриманих результатів за методикою Ш.Шварца (категорія «Стимуляція»)

На рис 2.10. можна побачити, що 22 учасники (73,4%) отримали високі бали (6-8 балів), що свідчить про те, що досліджувана група високо цінує стимуляцію. Більшість підлітків прагнуть відчувати різноманітність, труднощі, новизну та зміни. Це вікова характеристика, яка пов'язана з розвитком незалежності, автономії та досвіду.

Індивідуальні відмінності або потенційна орієнтація на стабільність можуть бути причиною того, що лише двоє учасників, або 6,7% від загальної кількості, дали цій цінності відносно низьку оцінку актуальності (2 бали). Загальне сприятливе ставлення групи до новизни та активного пізнання світу підкреслюється відсутністю відповідей з мінімальними балами (1, 3, 4).

Для переважної більшості опитаних підлітків категорія "Стимулювання" була значущою. Це відповідає етапу розвитку, на якому вони активно шукають новий досвід, почуття та ідентичність. Високий бал за цю цінність також свідчить про можливий високий ступінь схильності до ризику,

допитливості та відкритості до змін, що є критично важливими елементами особистісного розвитку підлітків.

Згідно з поглядами Шварца, цінності - це ментальні образи ідеальних результатів, які діють як директиви для поведінки. Підлітковий вік надзвичайно сприйнятливий до впливу зовнішніх факторів, таких як ЗМІ, культура, домашнє середовище і середовище в школі.

Далі розглянемо результати за методикою М. Рокича (див. табл. 2.1.):

Таблиця 2.1.

Термінальні цінності за методикою М. Рокича

Цінність	Кількість респондентів	% респондентів
Любов	20	66.7%
Щастя	18	60.0%
Самоповага	15	50.0%
Цікава робота	12	40.0%
Свобода	10	33.3%
Дружба	8	26.7%
Розвиток	6	20.0%
Матеріальне благополуччя	5	16.7%
Пізнання	4	13.3%
Гармонія з природою	2	6.7%

За допомогою методики М. Рокича можна оцінити особливості структури термінальних цінностей підлітків у ході проведеного емпіричного дослідження. Перелік термінальних цінностей був проранжований

учасниками залежно від того, наскільки значущими вони відчують їх для себе особисто. Частка респондентів, які обрали її як одну з трьох головних цінностей, та кількість респондентів, які це зробили, відображені в таблиці.

З показником 66,7% респондентів, які увійшли до трійки лідерів, "Любов" посіла перше місце в ієрархії термінальних цінностей підлітків. Це свідчить про те, що більшість підлітків розглядають значущі, емоційно близькі стосунки як одну з головних життєвих цілей. Прагнення до любові як знаку прийняття, підтримки та емоційної стабільності є нормальним етапом у розвитку системи ціннісних орієнтацій, враховуючи специфіку вікового періоду.

На другому місці опинилося "Щастя" (60,0%), яке вказує на загальну установку на хороше життєве самопочуття та задоволеність власним життям. Хоча прагнення до щастя є універсальною рисою термінальних цінностей, воно набуває особливої актуальності для підлітків у період самопізнання та побудови "Я-концепції".

"Самоповага" (50,0%) - цінність, пов'язана з бажанням підтримувати власну гідність, визнанням і зміцненням себе як унікальної особистості - посіла третє місце. Висока значущість цієї цінності свідчить про те, що підлітки потребують автономії, високої самооцінки та позитивного самоусвідомлення.

Такі цінності, як "Дружба" (26,7%), "Свобода" (33,3%) та "Цікава робота" (40,0%) посіли дещо нижчі, але все ще значущі позиції. Це свідчить про те, що в учасників поступово формується орієнтація на самореалізацію в майбутній професійній сфері, свободу у прийнятті рішень, цінність довірливих стосунків з однолітками. "Пізнання" (13%), "Розвиток" (20%) та "Матеріальне благополуччя" (16%) виявилися менш значущими.

Незважаючи на те, що ці цінності відображають інтелектуальні та особистісні прагнення, більшість підлітків не ставлять їх на перше місце. Це може бути пов'язано з тим, що на цьому етапі життєвого розвитку вони погано

осмислені або емоційно забарвлені. "Гармонія з природою" отримала найменше уваги (6,7%). Це може свідчити про те, що особистісні орієнтації підлітків не повною мірою включають екологічні цінності, або ж ця тема не повною мірою реалізується в їхньому повсякденному житті.

Результати дослідження підтверджують тезу про те, що найбільш значущими термінальними цінностями для підлітків є ті, які гарантують задоволення емоційних потреб, сприяють соціальній підтримці та заохочують до самоприйняття. Отже, можна стверджувати, що гуманістичні та емоційно забарвлені життєві цілі домінують у побудові ціннісних орієнтацій, що є важливим аспектом процесу розвитку особистості підлітка.

Далі в табл. 2.2. наведено результати аналізу інструментальних цінностей за методикою М. Рокича.

Таблиця 2.2.

Інструментальні цінності за методикою М. Рокича

Цінність	Кількість респондентів	% респондентів
Чесність	22	73.3%
Відповідальність	18	60.0%
Незалежність	14	46.7%
Цілеспрямованість	13	43.3%
Рішучість	10	33.3%
Працьовитість	8	26.7%
Вихованість	6	20.0%
Терпимість	5	16.7%
Раціональність	3	10.0%
Охайність	1	3.3%

Оцінюючи інструментальні цінності, ми змогли визначити, які риси особистості та поведінкові норми є найбільш важливими для підлітків. В інструментальних цінностях відображені способи досягнення життєвих цілей - тобто якості, які респонденти вважають бажаними та необхідними для ефективної самореалізації.

Результати аналізу свідчать про те, що чесність, яку обрали 22 респонденти (73,3%), посіла перше місце в системі інструментальних цінностей. Це свідчить про те, що сучасні підлітки мають сильну етичну орієнтацію, вважаючи чесність наріжним каменем стосунків і найважливішим аспектом морально розвиненої особистості.

Сучасні соціальні запити на справедливість, довіру та прозорість можуть бути пов'язані з цією перспективою. Відповідальність, яка свідчить про розвиток усвідомлення власної ролі у досягненні цілей, взаємодії з суспільством та прийняття наслідків власних дій, є другою за популярністю чеснотою (60,0%).

Це свідчить про те, що внутрішній фокус контролю підлітків розвивається поступово. Незалежність була третьою за важливістю цінністю (46,7%), що є нормальним для вікового діапазону, коли люди прагнуть до автономії та незалежності у своїх думках та поведінці. Прагнення до незалежності свідчить про їхнє бажання створити власну систему цінностей і процес звільнення від дорослих.

Показники рішучості (33,3%) та цілеспрямованості (43,3%) свідчать про те, що підлітки хочуть мати конкретні життєві цілі та готові докладати зусиль для їх досягнення. Від цих рис залежить розвиток самоконтролю, наполегливості та вольової сфери. Менш важливими виявилися вихованість (20,0%) та працьовитість (26,7%).

Незважаючи на те, що ці якості зазвичай є визначальними для соціалізованої особистості, сучасні підлітки вважають їх менш значущими, ніж цінності, що стосуються внутрішньої свободи та самовираження.

Найнижчі оцінки отримали такі категорії, як охайність (3,3%), раціональність (10,0%) та терпимість (16,7%). Це може свідчити про те, що в системі особистісних орієнтацій підлітків вже не пріоритетними є дисциплінарні чи прагматичні аспекти поведінки.

Загалом, отримані дані свідчать про те, що інструментальні цінності, які переважають у свідомості підлітків, свідчать про схильність до розвитку автономної, морально правильної та органічно керованої особистості. Формування особистості підлітка є гармонійним, коли поєднуються гуманістичні (чесність, відповідальність) та автономні (незалежність, цілеспрямованість) принципи, з акцентом як на особистісному зростанні, так і на загальному благу.

Для додаткового розуміння психологічного змісту ціннісних орієнтацій, наступним було звернення до проективної метиці незакінчених речень.

За допомогою цієї методики вдалося виявити стійкі думки та почуття підлітків щодо таких ціннісних орієнтацій, як таких як «майбутнє», «сім'я», «щастя», «успіх». Всі отримані відповіді респондентів було проаналізовано.

Згідно з відповідям респондентки можна зрозуміти, що вона цінує соціальні зв'язки, дуже прив'язана до своєї сім'ї та ставить на перше місце допомогу. У її відповідях простежувалася велика прив'язаність до сім'ї, важливість соціальних зв'язків і акцент на допомозі. Наприклад, твердження «Я відчуваю себе щасливою, коли проводжу час із друзями і виграю змагання» свідчить не лише про її спортивні досягнення, а й про необхідність командної роботи для досягнення. Це свідчить про високий рівень соціальної орієнтації.

Другий респондент представив інший образ. Його висловлювання демонструють сильний акцент на незалежності, пізнанні нового та особистісному зростанні. Наприклад: «Я відчуваю себе щасливим, коли дізнаюсь щось нове і починаю вміти робити те, що раніше не міг.». Це чітко вказує на те, наскільки важливими є «досягнення», «незалежність» та «розвиток». Підліток прагне до незалежності і закладає параметри особистої

відповідальності: «Я думаю, що успіх означає досягати того, чого хочеш, і не залежати від інших».

Можна протиставити усю цю інформацію теоретичним засадам Шварца, який стверджував, що цінності не є дискретними, а скоріше організовані в систему, в якій деякі з них підсилюють одна одну. Цінності не є ізольованими, вони скоріше розташовані в системі, де деякі з них допомагають одна одній, тоді як інші вступають у конфлікт. Наприклад, протилежними полюсами системи є «сила» і «доброзичливість». Це протилежні полюси системи, один з яких зосереджений на домінуванні, а інший - на турботі про інших. Важливим висновком стало те, що більшість підлітків схильні шукати баланс між своїми соціальними та особистими переконаннями. Водночас вони прагнуть самореалізації та прийняття колективом. Наприклад, багато людей мали високі оцінки за «доброзичливість» та «досягнення». Це свідчить про те, що самореалізація та конструктивна соціальна взаємодія - два аспекти ідентичності сучасного підлітка - потребують поєднання. Цікаво помітити, що результати дослідження не показали, що якась одна з цінностей домінує, як це іноді трапляється в ранньому дитинстві або в дорослому віці. Навпаки, більшість респондентів продемонстрували дещо адаптивну структуру цінностей, де значущими одночасно є кілька факторів, зокрема безпека, самовизначення, досягнення та турбота про інших. Це свідчить про те, що у підлітків все ще формується внутрішня ієрархія цінностей, в якій співіснує декілька правил, які іноді навіть конфліктують між собою, не підміняючи один одного.

Крім того, відмітимо, що відповіді респондентів віддзеркалюють ідею "успіху". Для одних - це досягнення мети або самореалізація в роботі, для інших - наявність відданих друзів, емоційне задоволення та сімейна гармонія. Як наслідок, психологічне поняття "успіх" набуває особистісного значення і часто формується під впливом домінуючих ідеалів людини. Це ще раз

демонструє, як ціннісні орієнтації виступають внутрішнім каркасом, що формує інтерпретацію індивідом фундаментальних ідей та явищ.

Проводячи паралелі з теоретичними підходами, можна зробити ще один важливий висновок. Під час дослідження можна побачити, як цінності впливають на те, як даються відповіді на ці питання. Підлітки формують образ себе і свого майбутнього через систему цінностей, і саме на основі цього образу вони роблять вибір, формулюють плани, долають життєві перешкоди. Важливо також враховувати вплив соціального середовища.

У підлітковому віці взаємодія з оточенням - батьками, друзями та вчителями - має важливе значення для моделювання та передачі цінностей. Відповіді респондента свідчать про майже буквальне засвоєння батьківських переконань: наприклад, твердження як "У моїй сім'ї найбільше цінуються чесність і працьовитість", які, ймовірно, є наслідком як його власного досвіду, так і виховання в сім'ї.

З іншого боку, інші підлітки розвинули цінності через особистий досвід, наприклад, змагаючись у спорті, сперечаючись з однолітками або досягаючи певних академічних цілей. Це свідчить про поступовий розвиток незалежного ціннісного ядра всередині людини. На амбівалентність деяких відповідей також варто привернути увагу. На думку М. Рокича, деякі підлітки демонстрували цінності, які перебувають в опозиції одна до одної, наприклад, прагнення до розвитку та терпимість набрали майже однакову кількість відповідей. Це можна пояснити тим, що підлітки все ще розвивають свою здатність узгоджувати суперечливі бажання і що вони ще не виробили чіткої життєвої філософії, натомість базуючи її виключно на досвіді, який суперечить один одному. Це нормальне явище на даному етапі розвитку.

Оцінюючи результати, також враховується історичний та культурний фон. Сучасні молоді українці формують свої ідеали на фоні значних соціальних потрясінь, заворушень та військових інцидентів. Це, безумовно, впливає на їхні рішення. Як результат, такі поняття, як безпека, стабільність,

сім'я та гідність стали більш значущими. Окрім усвідомлення важливості захисту, підлітки працюють над тим, щоб загартувати себе, щоб зустрічати перешкоди віч-на-віч. Вони обирають активну позицію, а не просто "мир", про що свідчать такі відповіді, як "Я думаю, що успіх означає бути впевненим у собі та допомагати іншим". Такі настрої свідчать про те, що з'являється нове покоління людей з громадянською позицією.

У своїй інтерпретації ще важливо враховувати методи гуманістичної психології, зокрема теорії А. Маслоу та К. Роджерса. Маслоу стверджує, що цінності є відображенням того, наскільки добре задоволені базові потреби. Згідно з дослідженнями, більшість підлітків перебувають на межі конфлікту між своїми потребами в самореалізації, повазі, безпеці та приналежності. Наприклад, деякі учасники хотіли "незалежності" та "успіху", тоді як інші хотіли "впевненості", "дружби" та "гармонії". Це підтверджує теорію Маслоу про те, що ієрархія потреб є динамічною і змінюється залежно від культурного фону та життєвого досвіду.

Теорії К. Роджерса, який підкреслював, що найкращими умовами для особистісного зростання є прийняття, довіра та підтримка, також підтвердилися для мене. Респонденти з високими показниками за шкалами "доброзичливість" та "універсалізм" часто визнавали цінність дружби, родинного тепла та розуміння. Це демонструє, як цінності розвиваються в позитивному соціальному та емоційному середовищі, де дітей цінують такими, якими вони є. За відсутності такої атмосфери на перший план виходять цінності конкуренції, самоствердження через досягнення та виживання.

Завдяки проєктивному аналізу з використанням методу незакінчених речень вдалося побачити не лише те, що є важливим для підлітків, але й те, як вони це інтерпретують та емоційно сприймають. Наприклад, вирази "успіх - це не залежати від інших" і "успіх означає бути впевненим у собі" висвітлюють важливі моменти емоційного здоров'я, статусних потреб і самооцінки. Ці

слова допомагають зрозуміти глибинні правила, які впливають на внутрішнє життя підлітка, а також на його поведінку.

З аналізу результатів емпіричного дослідження було зроблено кілька важливих висновків:

По-перше, найбільші середні оцінки за методикою Ш. Шварца отримали сфери "гедонізм", "самовизначення", "безпека" та "досягнення", що свідчить про потребу в стабільності, та особистісному розвитку.

За методикою М. Рокича найбільші оцінки отримали «любов», «чесність», «відповідальність». По-друге, хоча соціальне середовище (сім'я, школа, культура) відіграє важливу роль у формуванні цінностей, люди стають більш незалежними у визначенні власних пріоритетів. По-третє, індивідуальні відмінності у відповідях свідчать про те, що кожен підліток створює свій власний ціннісний профіль, який базується на його характері, життєвому досвіді та психологічному розвитку.

Отримані результати є важливими для майбутніх досліджень, а також можуть бути використані як основа для освітніх та психологічних ініціатив, які допомагають молодим людям формувати здорові системи цінностей. Ціннісні орієнтації - це те, що створює внутрішній стрижень, який дозволяє людині бути вірною собі, адаптуватися до змін і розвиватися в рівновазі як із зовнішнім світом, так і з самою собою.

2.3 Рекомендації щодо розвитку особистості підлітків через формування ціннісних орієнтацій

Підлітковий вік є вирішальним у формуванні системи цінностей, яка визначатиме майбутні моральні стандарти, особисті уподобання та міжособистісну динаміку. За результатами емпіричного дослідження, можна дійти висновків, що в цей період особистість продовжує активно розвиватися, але її система цінностей все ще характеризується певною суперечливістю та

гнучкістю. Як наслідок, створення сприятливих умов для позитивного розвитку цієї системи є особливо важливим.

У світлі отриманих результатів та узагальнення науково-психологічної літератури розроблено кілька корисних пропозицій щодо розвитку ціннісних орієнтацій, які сприяють зростанню особистості підлітка.

1. Сприяння зростанню автономії та незалежності є однією з найважливіших рекомендацій. Підлітки з високими показниками за шкалою самовизначення готові і здатні приймати власні рішення та прагнуть встановити власну ідентичність. У цьому сенсі життєво важливо впроваджувати такі стратегії навчання і виховання, які дають учням свободу вибору, відповідальність за власну поведінку, участь в організації діяльності класу або групових проєктів. Впевненість у собі, волюва регуляція та внутрішня підтримка - все це сприяє формуванню такого досвіду.

2. Розвиток просоціальних рис, серед яких найважливішою є доброзичливість, також потребує більшої уваги. Високі результати за цією шкалою свідчать про те, що підлітки цінують соціальні зв'язки, намагаються бути корисними та здатні до емпатії. Для зміцнення цієї концепції буде корисно впроваджувати ініціативи, які сприяють розвитку емпатії, емоційного інтелекту та командної роботи. Підлітки, які беруть участь у волонтерських програмах, благодійних акціях чи соціальних проєктах, вчаться співчувати та усвідомлюють свою роль як корисних членів суспільства.

3. Забезпечення психологічної безпеки та вміння поважати себе є важливою потребою для особистісного зростання. Згідно з аналізом даних, підлітки надають високий пріоритет безпеці, особливо в умовах соціальної нестабільності. Як наслідок, дуже важливо забезпечити безпечну та передбачувану атмосферу, в якій діти почуватимуться захищеними та прийнятими. Це стосується як дому, так і класу. З метою дотримання меж і поваги до індивідуальності, педагогічний контакт має бути емоційно насиченим і структурованим. Наявність постійної психологічної підтримки -

можливість попросити про допомогу і бути вислуханим без осуду - відіграє значний вплив.

4. Запобігання надмірному зосередженню на зовнішньому успіху має вирішальне значення в контексті досягнень, які також були однією з основних цінностей. Підліткам слід допомагати розрізняти досягнення та розвиток, які мають індивідуальне значення, і ті, що вимагаються суспільством. Цього можна досягти, практикуючи техніки самоспостереження та саморефлексії, а також створюючи середовище, в якому при оцінюванні особистості беруться до уваги зусилля, мотивація та прогрес на додаток до результату. Наприклад, портфоліо досягнень, щоденники особистого прогресу або творчі самопрезентації можуть запропонувати безпечне і надихаюче середовище для самовираження.

5. Розвиток рефлексивності є ключовим компонентом у формуванні здорової системи цінностей. Підліткам необхідно розвивати здатність усвідомлювати власні погляди, бачити внутрішні суперечності та визначати своє місце у світі. Згідно з результатами проєктивної методики, у багатьох з них у поглядах поєднуються протилежні цінності, такі як потреба в стабільності та прагнення до новизни, а також незалежність і конформність. Це свідчить про те, що здатність до прийняття моральних та індивідуальних рішень потрібно спеціально розвивати. Особисті щоденники, етичні бесіди, тренінги з прийняття рішень та аналіз ситуацій - все це практики, які можуть бути корисними в цьому процесі.

Відмітимо, що застосування гуманістичних концепцій у психології та освіті є успішним методом формування гармонійної особистості. Особистісний розвиток потребує атмосфери прийняття, довіри, підтримки та можливості бути почутим, згідно з теоріями А. Маслоу та К. Роджерса. Індивідуальна терапія, заохочення самовираження через творчість, сприяння самопізнанню через діалог, вправи на визначення цінностей та інші практики є прикладами практик, які реалізують ці концепції на практиці.

6. Залучення сім'ї є ще одним важливим елементом. Фундаментальні цінності, такі як чесність, повага та відповідальність, дитина спочатку засвоює в родині. Тому робота з батьками має бути важливою складовою допомоги підліткам у формуванні їхніх ціннісних орієнтацій. Рекомендуються тренінги та заняття для батьків, спрямовані на емоційну підтримку, стиль спілкування, а також на визнання та прийняття унікальності дитини. Вплив є в рази ефективнішим, коли сім'я і школа діють в одному ціннісному полі.

Підлітки в Україні вимагають гідності, стабільності, безпеки та відчуття спільноти через нинішні соціокультурні обставини, пов'язані з конфліктом, суспільними змінами та зростанням соціальної тривоги. Це зумовлює необхідність реалізації ініціатив з громадянської освіти, культурної ідентифікації та патріотизму, що ґрунтуються на спільних цінностях, взаємодії та спільних зусиллях.

Тому процес формування ціннісних орієнтацій у підлітків є комплексним і потребує співпраці соціального, освітнього та сімейного середовищ. Засвоєння принципів у цьому віці слугує фундаментом для прийняття життєвих рішень, формування зв'язків з іншими людьми, вирішення конфліктів та розвитку внутрішньої сили. Окрім наголошування на значенні цінностей, педагоги, психологи та батьки мають заохочувати їхній прояв та інкорпорацію в структуру особистості через підтримку, відкриту комунікацію та особистий приклад. За таких обставин молода людина може сформувати лише стабільний, послідовний і водночас гнучкий набір цінностей, який слугуватиме наріжним каменем її зрілості, адаптивності та людяності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження впливу ціннісних орієнтацій на розвиток особистості підлітка. Основними завданнями були виявлення первинних цінностей підлітків, опис

особливостей їхньої системи цінностей та вивчення взаємозв'язків між певними цінностями та значущими аспектами особистісного зростання. Дослідження поєднувало кількісні та якісні методи з використанням проективної методики незакінчених речень, методики визначення базових цінностей Ш. Шварца та методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Вибірку склали 30 підлітків віком від 12 до 17 років.

Була описана детальна структура та етапи емпіричного дослідження. Основною частиною проведеного дослідження були проективні інтерв'ю та онлайн-опитування за методиками Ш. Шварца та М. Рокича. Були дотримані всі етичні вимоги, в тому числі секретність, анонімність та добровільність участі. Запропоновані методики дозволили осмислити емоційний та приватний зміст відповідей, а також виявити домінуючі цінності.

Було визначено, що головними цінностями підлітків є незалежність, досягнення, безпека, гедонізм, чесність, любов, відповідальність. Значна частина підлітків демонструє важливість соціальної підтримки та потребу в стабільності, що є вкрай важливим в умовах трансформації українського суспільства. Водночас отримані результати вказують на певну суперечливість системи цінностей підлітків: сильна потреба в підтримці значущих інших співіснує з прагненням до незалежності. Емпіричне дослідження підтвердило, що на розвиток особистості підлітків суттєво впливають їхні ціннісні орієнтації. Результати дослідження продемонстрували переважання таких цінностей, як незалежність, безпека, самоповага та гедонізм, що свідчить про активний процес формування моральних принципів, соціальної ідентичності та життєвих цілей у цій віковій групі.

Мотиваційна сфера, поведінкові установки та стиль міжособистісної взаємодії підлітків тісно пов'язані з їхніми ціннісними орієнтаціями. Можна говорити про підвищену адаптивність, позитивну самооцінку та емоційну стабільність у ситуаціях, де існувала гармонійна, цілісна система ціннісних орієнтацій. При цьому тривожність, невпевненість або схильність до

підпорядкування викликані внутрішніми конфліктами між власними ідеалами та ідеалами, які нав'язуються суспільством.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій є детермінантою життєвої позиції, поведінки та соціальної адаптованості підлітка, а також показником рівня його особистісного розвитку. Виявлені закономірності підтверджують необхідність цілеспрямованих психолого-педагогічних зусиль, спрямованих на усвідомлення, розвиток і конструювання ціннісних орієнтацій підлітків як найважливішого інструменту розвитку особистості. Проективна методика вказує на те, що в інтерпретаціях респондентів часто зустрічаються як цінності самореалізації, так і конформності, що підтверджує динамічний і незавершений характер розвитку особистості в цьому віці.

Також були укладені практичні рекомендації щодо сприяння особистісному зростанню підлітків через ціннісні орієнтації. Особливий акцент було зроблено на важливості становлення автономії, виховання просоціальних якостей, гарантування психологічної безпеки, заохочення рефлексивності, застосування гуманістичних методів.

Також підкреслюється необхідність співпраці між сім'єю, психологами та школою. З огляду на соціокультурні обставини в Україні, доцільно наголосити на доцільності впровадження громадянської освіти, патріотичного виховання та розвитку спільних цінностей серед підлітків на практиці.

Результати емпіричного дослідження дозволяють зробити висновки про те, що ціннісні орієнтації суттєво впливають на розвиток особистості підлітків, зокрема на їхню самосвідомість, емоційне здоров'я, соціальну поведінку та здатність приймати рішення.

У вигляді висновків можна зазначити, що збалансовану, відповідальну та гнучку особистість можна сформувати через усвідомлення та розвиток власної системи цінностей.

ВИСНОВКИ

У результаті теоретико-емпіричного дослідження впливу ціннісних орієнтацій на розвиток особистості в підлітковому віці можна зробити наступні висновки:

1. Було встановлено, що підлітковий вік є переломним періодом у розвитку особистості, що характеризується значними якісними змінами в емоційній, когнітивній, мотиваційній та поведінковій сферах. Це було виявлено під час аналізу наукової літератури з проблеми становлення особистості підлітка та структури його ціннісних орієнтацій. У цьому віці на формування особистості впливають різноманітні біологічні, психологічні та соціокультурні елементи.

Встановлено, що самосвідомість, Я-концепція, система соціальних установок, моральних принципів, система ціннісних орієнтацій є важливими компонентами структури особистості підлітка, як свідчить аналіз наукових джерел. Цінності, які встановлюються та категоризуються в підлітковому віці, слугують основою для поведінки та життєвого вибору, а також визначають хід подальшого розвитку людини.

Функція цінностей як фундаментальних складових внутрішньої реальності особистості була визначена на основі теоретичного дослідження принципів гуманістичної, екзистенціальної, когнітивної та соціальної психології.

Завдяки роботам таких дослідників, як А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Л. Фестінгер, А. Бандура, Г. Олпорт, ми краще розуміємо механізми, що лежать в основі побудови ціннісних орієнтацій і як вони впливають на формування ідентичностей. Особливо корисними для нашого дослідження стали ідеї когнітивного дисонансу, теорії самоактуалізації, пошуку життєвої мети, впливу соціального моделювання тощо.

Було виявлено, що система цінностей формується під впливом соціокультурної динаміки та індивідуальних чинників, стало можливим завдяки врахуванню культурно-антропологічних аспектів. Через взаємодію з первинними агентами соціалізації - сім'єю, друзями, освітнім середовищем та засобами масової інформації - у підлітковому віці дитина активно засвоює суспільно прийняті норми. Ціннісні орієнтації молоді зазнають кардинальних змін під впливом примх сучасного світу, таких як глобалізація, діджиталізація, збройні конфлікти, проблеми в освітній та моральній системах. Ці зміни несуть як нові шанси, так і загрози для особистісного зростання.

2. Було проведено емпіричне дослідження для визначення домінуючих типів цінностей, вивчення взаємозв'язку між структурою цінностей та особистісними характеристиками підлітків, а також дослідження впливу соціальних, сімейних та освітніх чинників. 30 респондентів віком від 12 до 17 років були опитані за допомогою методики вимірювання цінностей Ш. Шварца та М. Рокича, які є основними інструментами кількісного аналізу. Крім того, потім підлітки взяли участь у проєктивному інтерв'ю з використанням методики незакінчених речень.

Згідно з отриманими даними, у системі цінностей підлітків присутні певні домінанти. Найважливішими цінностями виявилися добро, щастя, відповідальність, успіх, безпека та свобода. Орієнтація підлітків на міжособистісний мир, прагнення до самореалізації, усвідомлення складнощів сучасного світу - все це свідчить про їхню соціальну зрілість.

Аналіз відповідей респондентів показав, що виховний підхід сім'ї, батьківська підтримка, динаміка групи однолітків та рівень шкільного середовища мають значний вплив на формування цінностей. Підлітки мають більше шансів сформувати позитивну систему цінностей, коли вони перебувають у середовищі, яке сприяє емоційній стабільності, довірі, повазі до особистості та комунікації між поколіннями.

Результати емпіричного дослідження дозволили зафіксувати розподіл домінуючих цінностей серед підлітків, а також розкрити глибинні механізми, що впливають на їх формування у зв'язку з індивідуальними особливостями, соціальним контекстом, впливом культури та інформаційного середовища.

3. Були укладені рекомендації для батьків, педагогів та психологів, були запропоновані певні дії, що сприятимуть здоровому розвитку системи цінностей підлітків.

Зокрема, рекомендується створювати емоційно безпечне сімейне середовище; використовувати діалогові методи навчання, які дозволяють підліткам створювати власні цінності; планувати спільну діяльність (волонтерство, проекти), яка допомагає розвивати просоціальні орієнтації; - включати в освітній процес моральне виховання, критичне мислення, психологічну освіту; впроваджувати програми психологічної підтримки підлітків, які допомагають їм розібратися у власних переживаннях, подолати тривожність, конфлікти, знайти внутрішню підтримку; проводити профілактичну роботу з виявлення ціннісних дисонансів, криз ідентичності та шкідливих зовнішніх впливів (наприклад, інформаційних чи квазікультурних); підтримувати розвиток емоційного інтелекту, рефлексії, стресостійкості, самоприйняття та мотиваційної цілісності підлітків.

Укладені практичні рекомендації для батьків, педагогів та психологів є корисними для ефективної підтримки підлітків на шляху до формування гармонійної, морально відповідальної, цілісної особистості. Дані рекомендації можуть бути використані в системі освіти, сімейному вихованні, психологічній допомозі, профілактиці девіацій та зміцненні психічного здоров'я молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амплєєва О.М., Бехтольд Д.О. Вплив соціальних мереж на розвиток Я-концепції сучасної молоді. *Психологія та соціальна робота*. 2024. Вип. 1(59). С.11-21.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. К.: Либідь, 2019. 219 с.
3. Губань Т. Особистісне самовизначення підлітків у кризовий період. *Психологія: реальність і перспективи*. 2022. № 19. С. 31–35.
4. Зимбардо Ф. Психологія особистості. Львів: Видавництво ЛНУ, 2021.
5. Карпенко З.О. Аксіологічний підхід у вихованні: філософсько-психологічні аспекти. К.: Наука, 2021. С. 41–49.
6. Киричук О.В. Психологія особистості: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2018. С. 21–26
7. Ковальчук В.П. Вікова психологія. К.: Ліра-К, 2020.
8. Кузьменко Л.В. Виховання цінностей у закладах освіти: психологічні стратегії. *Освіта і розвиток особистості*. 2022. № 3. С. 14–19.
9. Мельник Л.М. Ціннісні орієнтації старшокласників. *Гуманітарний вісник*. 2020. № 41. С. 107–110.
10. Москаленко В.В. Основи соціальної психології. К.: Центр навчальної літератури, 2017.
11. Мусійчук С.Л. Вікові аспекти формування цінностей у дітей та підлітків. *Психологія особистості*. 2019. № 1. С. 59–64.
12. Петрова Л.Ю. Цінності молоді в умовах трансформації суспільства. *Соціальні технології*. 2021. № 2. С. 45–51.
13. Пов'якель Н.І. Соціально-психологічна підтримка розвитку особистості. К.: Ніка-Центр, 2020. 120 с.
14. Рокич М. Цінності в теорії та практиці. К.: Основи, 2020. 240 с.
15. Руденко Л.Г. Ціннісні орієнтації як чинник самореалізації особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2020. № 3. С. 17–23.

16. Соловйова Л.М. Ціннісні орієнтації учнівської молоді у сучасному суспільстві. *Психолого-педагогічні проблеми*. 2022. № 2. С. 40–47.
17. Стельмахович М.Г. Етика і мораль у формуванні особистості школяра. К.: Педагогічна думка, 2017. С. 19–24.
18. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості. К.: Либідь, 2021. С. 34–38
19. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2022. С.50–53
20. Швалб Ю.М. Цінності в психології: поняття, теорії, дослідження. К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2016. 220 с.
21. Шварц Ш. Теорія базових людських цінностей. *Психологія і суспільство*. 2018. № 3. С. 5–16.
22. Шевченко О.О. Формування цінностей підлітків в освітньому середовищі. *Молодь і ринок*. 2021. № 4. С. 82–86.
23. Юнг Н.В., Ковальська Х.Л. Психологічні особливості впливу групи на особистість на прикладі студентських груп. *«Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки»*. 2020 №6 С.151-156.
24. Юнг Н.В., Розенберг І.Л., Калашник С.К. Система ціннісних орієнтацій при побудові життєвої перспективи у юнацькому віці. *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип. № 19. С.202-208.
25. Юнг Н.В., Смокова Л.С., Кологривова Н.М. Роль соціума у формуванні особистості підлітка. *Науковий журнал «Габітус»*. 2021. Вип. № 24 С.118-125.
26. Юнг Н.В., Кирилішина М.Г., Булгак Е.Д.. Дослідження психологічних особливостей підлітків із соціальною тривожністю. *Науковий журнал «Габітус»*. 2022 . Вип. № 39. С.136-139.
27. Schwartz, S.H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). P.22-30.
28. Roccas, S., & Sagiv, L. (2017). Values and behavior: Taking a cross-cultural perspective. *Springer*. P. 28-36

29. Inglehart, R., & Welzel, C. (2021). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. Cambridge University Press. P. 68–75
30. Hitlin, S., & Piliavin, J.A. (2019). Values: Reviving a dormant concept. *Annual Review of Sociology*, 45, 69–88.
31. Hofstede, G. (2018). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage.
32. Cieciuch, J., & Davidov, E. (2020). Measuring human values with the refined theory. *Frontiers in Psychology*, 11, 539.
33. Schwartz, S.H. (2018). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests. *Advances in Experimental Social Psychology*, 50, P. 1–65.
34. Reeskens, T., & Vandecasteele, L. (2020). Economic hardship and the value priorities of European citizens. *European Societies*, 22(1), P. 26–45.
35. Döring, A.K., & Daniel, E. (2020). Value development from middle childhood to early adulthood: A review of longitudinal research. *Developmental Review*, 57, 230 p.
36. Klimstra, T.A. et al. (2021). The personality–value link: A meta-analysis of longitudinal evidence. *Psychological Bulletin*, 147(8), P. 799–829.
- Maio, G.R. (2019). Mental representations of social values. In S. Schwartz, M. Borgida, & A. Fiske (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (pp. 245-272). Routledge.
38. Schwartz, S.H., & Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38(3), 230–255.
39. Hitlin, S. (2016). Values as the core of personal identity: Drawing links between two theories of self and social behavior. *Social Psychology Quarterly*, 79(4), 333–353.
40. Sagiv, L., & Schwartz, S.H. (2007). Cultural values in organizations: Insights for Europe. *European Journal of International Management*, 1(3), 176–190

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика «Незавершене речення»

1. Найважливіше для мене в житті — це родина і здоров'я.
2. Я відчуваю себе щасливою, коли проводжу час із друзями і виграю змагання.
3. У моїй сім'ї найбільше цінується підтримка і взаєморозуміння.
4. Якби я могла змінити щось у своєму житті, я б хотіла більше часу для відпочинку.
5. Я думаю, що успіх означає бути впевненим у собі та допомагати іншим.

1. Найважливіше для мене в житті — це мій розвиток.
2. Я відчуваю себе щасливим, коли дізнаюся щось нове і починаю вміти робити те, що раніше не міг.
3. У моїй сім'ї найбільше цінуються чесність та працьовитість.
4. Якби я міг змінити щось у своєму житті, я б хотів стати більш соціальним.
5. Я думаю, що успіх означає досягати того, чого хочеш, і не залежати від інших.